ALMAN SÜRGÜN ŞİİRLERİ¹

Mehmet Burak Büyüktopçu²

Öz

Yazarlarının siyasi sebeplerden ötürü ülkelerini terk etmek, sürgünde yaşamak ve yazmak zorunda olduğu Sürgün Edebiyatı (Exilliteratur) dönemindeki (1933-1945) Nasyonal Sosyalizmin uygulamaları dönem için çok şaşılabilecek bir durum değildir. Ancak bu sürgünün, Almanya tarihinde ilk kez gerçekleşen bir olay olmadığı da görülmektedir. Tarihi açıdan bakıldığında, 1819 yılı Karlsbad kararları, 1830 yılı Temmuz Devrimi ve 1840 yılındaki aydın ayaklanmalarında da başta yazarlar olmak üzere entelektüel Almanların sürgün yaptırımlarıyla karşı karşıya kaldıkları bilinmektedir. Bu dönem içerisinde yazarlar, çoğunlukla düzyazı türünde eserler kaleme aldıysa da, şiir türünde de eserler veren yazarların olduğu bilinmektedir. Bir kısmı sürgün ve uygulanan sansür nedeniyle eserlerini ancak sürgün yıllarından sonra yayımlayabilmiştir. Sürgün Edebiyatı'nda Alman şiirinin öncüleri arasında Hilde Domin, Rose Ausländer, Nelly Sachs ve Else Lasker-Schüler bulunmaktadır. Şairlerin şiirlerini biçimlendiren konular genelde ülkeleri dışında geçirdikleri yılların derin üzüntüsü, anadile duyulan özlem, Nazi rejimi baskısı, toplama kampları, savaşın acı bilançosu ve hayal kırıklıkları olmuştur.

Bu çalışmada, yukarıda ismi belirtilen şairlerin şiirleri incelenerek şiirlerde ortaya koyulan sembol, motif ve konular detaylı bir biçimde irdelenmeye çalışılacaktır. Şiirlerde başvurulan imgeler de eklektik imge inceleme modeli üzerinden değerlendirilecek ve analiz edilecektir. Yapılan analizler sonucunda dönem için kullanılan "Sürgün Edebiyatı" (Exilliteratur) kavramı için tartışma zemini oluşturulacak, özellikle bu dönemin yazar ve şairleri de dikkate alınarak "Sürgündeki Edebiyat" kavramını kullanmanın uygunluğuna yanıt aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürgündeki Edebiyat, Nasyonal Sosyalizm, Alman Sürgün Şiirleri, Şairlerin Sıla Hasreti.

GERMAN EXILE POEMS

Abstract

The practices of National Socialism in the period of Exile literature (Exilliteratur) (1933-1945), when its authors had to leave their country, live in exile and write for political reasons, is not surprising for the period. However, it is seen that this exile is not the first time in the history of Germany. From a historical point of view, it is known that intellectual Germans, especially writers, faced exile sanctions during the Karlsbad decisions of 1819, the July Revolution of 1830 and the enlightenment revolts in 1840. Although writers mostly wrote works in prose genre during this period, it is known that there were authors who also wrote works in poetry genre. Some of them were able to publish their works only after years of exile due to exile and censorship. Among the pioneers of German poetry in Exile Literature are Hilde Domin, Rose Ausländer, Nelly Sachs and Else Lasker-Schüler. The issues that shaped the poems of the poets were the deep sorrow of the years spent abroad, the longing for the mother tongue, the Nazi regime pressure, the concentration camps, the painful balance of the war and the disappointments.

In this study, the poems of the poets whose names are mentioned above will be examined and the symbols, motifs and subjects that are revealed in the poems will be examined in detail. The images referenced in the poems will also be evaluated and analysed through the eclectic image analysis model. As a result of the analysis, a discussion ground will be formed for the concept of "Literature in Exile" (Exilliteratur) used for the period, and an answer will be sought for the appropriateness of using the concept of "Literature in Exile", especially considering the writers and poets of this period.

Keywords: Literature in Exile, National Socialism, German Exile Poems, Poets' Longing For Homeland.

¹ Modernizm ve Postmodernizm Çalışmaları Konferansı 2020'de sözlü olarak sunulan bildiriden üretilmiştir.

² Dr. Öğretim Üyesi, Alman Dili ve Edebiyatı, Kafkas Üniversitesi, buyuktopcuburak@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7240-6531>.

Giriş

Almanya tarihine bakıldığında, sürgünün ilk kez 1933-1945 yılları arasında gerçekleşmediği görülse de, Sürgündeki Edebiyat dönemini özel kılanın sürgün yaptırımları, özellikle entelektüel kesimi hedef alması ve sadece bir ırka yönelik yaptırım olması dikkati çekmiştir. Ayrıca kelime anlamı olarak ele alındığında ise, sürgün kelimesinin göç anlamını içerse de, aslında göç kelimesinden yapısal ve uygulama açısından çok farklı anlamları barındırdığı söylenebilir. Sürgün “ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturtulan kişi ya da bu eylemin gerçekleştirilmesi” (Türkçe Sözlük 1831) olarak anlam bulmaktadır. Göç ise, “ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret” (Türkçe Sözlük 769) anlamlarına gelmektedir. Almancada da, göç (Migration) ve sürgün (Exil) kelimeleri farklı anlamlar taşımaktadır. Göç (Migration), “belirli bir grup ya da hayvanın bir yerden başka bir yere hareketi ya da taşınması” (Wahrig-Burfeind 1007) anlamına gelirken, sürgün “yasaklar, vatandaşlıktan çıkarılma, devletten sürülme veya siyasi sebeplerle bireyin vatani dışında bir yerde uzun soluklu ikameti” (Wilpert 45) olarak tanımlanmaktadır. Yani temel anlamlarıyla bakıldığında, göç bireyin isteğine veya ihtiyaçlarına dayanan ayrılma durumunu tanımlarken, sürgün bireyin inisiyatifi olmadan, dış etmenlerin yer değişikliğine zorladığı ve bunu öyle ya da böyle bireylere ya da toplumlara dayattığı anlamını taşımaktadır. Buradan hareketle, sürgün ve göç kelimelerinin aynı anlamları içerseler de uygulama ve yaptırımları dikkate alındığında farklı terimler olduğu söylenebilir. Hilde Domin, Rose Ausländer, Nelly Sachs ve Else Lasker-Schüler’in şiirleri incelendiğinde, şiirlerin özellikle savaş ve sürgün yıllarından sonra yayımlanması, bu dört şairin Yahudi kökenli olması ve eserlerinin de kendileriyle birlikte sürgüne maruz kalması gibi konular dikkati çekmektedir. Ayrıca bu şairlerin eserlerini sürgün yıllarında veya daha sonrasında kaleme aldıkları da göz önünde bulundurulduğunda, çalışmanın savunduğu “Sürgündeki Edebiyat” kullanımını destekleyici şairler olmaları nedeniyle özellikle çalışma konusu olarak seçildiklerini belirtmek gerekir.

Almanya’da 1933-1945 yıllarına denk gelen sürgün uygulamalarına gelince, bunun göç olmadığı ve belli bir ırkı ve bu bir ırka yönelik yaptırımların karşısında duran, bir kısmı bu ırkın mensubu olan, entelektüel kesimi hedef aldığı görülmüştür. (Beutin ve diğerleri 451- 453)

Sürgündeki Edebiyat

Çoğu yazar, 1933 yılında komşu ülkelere sürgün edildiğinde, Hitler iktidarının fazla sürmeyeceği düşüncesiyle bunun uzatılmış bir tatil olduğuna inanmıştır. 1934 Şubat’ında Hindenburg’un ölümüyle iktidarı alan Hitler, başkan sıfatıyla göreve gelmiştir. O andan itibaren, memurluk ve askerlik sadece Hitler adına yapılmaya başlanmıştır. Artık devlet yönetiminde Hitler memuru ve Hitler askeri gibi kavramlar kullanılmıştır. Nasyonal Sosyalizmin amacı kendi prensiplerine uygun bir toplum yaratmak olmuş, ancak bu toplum her türlü kültürel, siyasi, ekonomik uygulamalardan ve kamusal yaşamdan Hitler’in kesin otoritesinden korkarak uzak durmak zorunda kalmıştır. Hitler’in bu uygulamalarını büyük Alman İmparatorluğu’nu kurma çalışmaları takip etmiş ve artık 1939 yılına gelindiğinde Avusturya ve Çekya (Çek Cumhuriyeti) fethedilmiş ve Polonya’nın bir kısmı da kuşatılmıştır. İlk yıllardaki askeri başarıların ardından Sovyetler Birliği’ne saldırı kararı ve 1941’de Amerika’ya savaş ilanı dönüm noktası olmuştur. 1943 Şubat’ında 6. Ordu Stalingrad’da teslim olmuş, 1944 Haziran’ında Normandiya çıkarması olmuştur. 1945’e gelindiğinde artık Almanya kuşatılmış bir ülke görünümü kazanmıştır. (Rötzer 373)

Avusturya’nın ilhakı ve savaşın başlamasıyla birlikte ikinci bir sürgün dalgası olmuştur ve bu sürgüne maruz kalanların güvenlikleri tehlikeye girmiştir. Göç ve sürgünün sebepleri çok farklı olmuştur. Sürgün sebepleri çoğunlukla siyasi, ırkçı dışlamalara bağlı ve Nasyonal Sosyalizm ideolojilerine karşı olanlarla ilişkilendirilmiştir. Bu uygulamalar öyle bir hâl almıştır ki, Joseph Goebbels kültür pesimistleri ve sivil çöküş kavramlarını ortaya atmıştır. Direkt uygulamalar için ilk olarak kitapların yakılması ve sansür eylemleri gösterilebilir. Sürgün yazarlar Almanya’daki yayınlarını ve yayınevlerini kaybetmiştir. Thomas Mann, Franz Werfel, Stefan Zweig, Lion Feuchtwanger ya da Bertolt Brecht gibi çok az yazar uluslararası bilinen bir yayına sahip olmuştur. Eserleri 20. yüzyılın ilk yarısının büyük örneklerinden sayılan Robert Musil ve Hermann Broch yabancı yardımları ve bağışlarıyla ayakta kalabilmiştir. Sürgünde olanlar birbirini desteklemiş veya

yardım etmiştir. 1933 yılında “Sürgündeki Alman Yazarları Destekleme Derneği” Paris’te kurulmuştur. Bununla birlikte 1933’ten 1945’e kadar gelinen sürede yaklaşık 500 yayın olduğu da görülmüştür. (Rötzer 373- 374; Beutin ve diğerleri 453- 457; Zengin 377- 378) Yahudi bilim insanlarının da ülkelerinden sürgün edildikleri ve yine bu cemiyet tarafından desteklenerek İstanbul’a ve başka şehirlere kaçışlarına maddi olanak sağlandığı da bilinmektedir (Widmann 89). Ülkelerini terk etmek zorunda kalan aydınların yaşadığı sıkıntılarla ilgili Schwartz, Frankfurt Üniversitesi öğretim üyelerinden Kurt Riezler hakkında kaleme aldığı öyküde şöyle söylemektedir:

Yahudi olan genç Riezler Frankfurt Üniversitesi’ni dünyanın en büyük üniversitelerinden biri haline getirmişti [...] Savaşı yaşamış ve savaşın yarattığı eserin nasıl ruhunu, kemiklerini ve etini mahvettiğini görmüştü. (Schwartz 62)

Zamanında, üniversitesine ve ülkesine sağladığı katkılar bile dikkate alınmadan Yahudi asıllı Alman aydınların sürgün ediliş hikâyelerine gönderimde bulunan Schwartz, bu sürgünün acı bilançosunu da aktarımıyla gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda edebiyat okuru için iki kavram oluşmuştur: Sürgün Edebiyatı ve Sürgündeki Edebiyat. Hitler dönemi Almanya’sında yazarların sürgün yaptırımlarıyla karşı karşıya kalmaları ve eserlerini kendi ülkelerinde yayımlayamamaları, eserlerin de sürgün edildiği düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, Sürgün Edebiyatı (Exilliteratur) ifadesinden sürgün yaptırımlarına maruz kalanların sadece 1933-1945 yılları arasında ürettiği edebiyat anlaşılmakta, bu kavram ile eserlerini 1945 sonrasında yayımlayan ve sürgün hayatları devam eden yazarların bu dönem tarihlerinin kapsamı dışında kalabileceği düşünülmektedir. (Winkler; Beutin ve diğerleri 451-478) Sürgün yazarların bir kısmının da eserlerini sürgün yıllarından çok sonra yayımlayabildikleri de düşünüldüğünde dönem için doğru tanımın Sürgündeki Edebiyat (Literatur im Exil) olması savunulmaktadır. (Frenzel ve Frenzel 575; Arnold) Nitekim çalışmada incelenecek şairler ve eserleri de dikkate alındığında bu kavram seçiminin haklılık payı da görülecektir.

Alman Sürgün Şiirleri

Sürgündeki Edebiyat dönemine damga vuran isimler arasında Bertolt Brecht, Robert Musil, Heinrich Mann, Thomas Mann, Anna Seghers yer almaktadır. (Özdemir 97-100) Ancak bu yazarlar, Bertolt Brecht hariç, düz yazı örnekleriyle ün kazanmıştır. Brecht ise, hem tiyatro eserleri ve kuramlarıyla hem de şiirleriyle döneme damga vuran isim olmuştur. Hilde Domin, Rose Ausländer, Nelly Sachs, Else Lasker-Schüler ve Franz Werfel Sürgündeki Edebiyat döneminin şairleri arasında yer almaktadırlar. Ancak bu şairlerden Hilde Domin, Rose Ausländer, Nelly Sachs ve Else Lasker-Schüler Yahudi asıllı kadın şairler olmaları ve eserlerini sürgün yıllarından sonra yayımlamaları nedeniyle çalışma konusu olarak tercih edilmişlerdir. Ayrıca modern şiir anlayışının son temsilcileri olmaları da, çalışma konusu olarak seçilmelerinin bir diğer nedeni olarak gösterilebilir. Avrupa modern şiirinin öncüleri olarak Rimbaud ve Mallarme gösterilebilir. Bugünkü şiir anlayışıyla yazılmış şiirler incelendiğinde bile, yer yer onların izleri görülür. Bunların modern şiirin açıklanmasına gerek duyulmayan etkisi olduğu söylenebilir. 1850’lerde ortaya çıkan modern şiirin yapısının 1950’lere gelindiğinde dahi şiirlerde görülmesi, Rimbaud ve Mallarme’nin modern şiiri sözdizimsel ve biçimsel anlamda ne kadar güçlü bir temele oturttuklarını kanıtlamaktadır. (Friedrich 16-18) Bununla birlikte 20. yüzyıl şiirine bakıldığında, içinde gizem ve belirsizlikleri de barındırdığı anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle şair şiirinde, motif ve sembollerle veya örtülü anlatım yoluyla ortaya çıkmasını istediği olayları okura bırakır. Sadece bu özellikleriyle bile şiirin aslında felsefe, roman, tiyatro, resim ve müzik kadar önemli olduğu söylenebilir. Çalışmada ele alınan şiirlerin belirsizliği (karanlığı) okuyucunun kafasını karıştırırken, aynı zamanda da büyüleyici bir etki yaratmaktadır. Baudelaire, “anlaşılamama konusunda belirli bir şöhret söz konusudur” derken Benn şiiri, “belirleyici şeyleri anlaşılmazlığın dilinin içine yerleştirmek, kimseyi ikna etme zorunluluğu olmayan şeylere kendini vermek” (Friedrich 24) olarak tanımlamaktadır. Modern şiirin, gerçekleri bilinen bir şekilde ele almadığı da bilinmektedir. Tüm özellikleriyle birlikte, modern şiir 1950’lere gelindiğinde yerini yavaş yavaş post-modern geleneklere bırakmaya başlasa da, çalışmada ele alınacak şairler sürgün yıllarına yönelik üzüntü ve hayal kırıklıklarını dile getirdikleri eserlerinde, aktardıkları dönemin şiir geleneklerinden genel anlamda sapmamışlardır. Bu sebeple şiirlerinde okura yorumlama ve anlamlandırma fırsatı verdikleri şiirler seçilmiş, imgesel ve düz değişmeceli anlatımlarıyla neyi kastettikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Şairlerin şiirlerinde işledikleri konular ülkeleri dışında geçen

yıllar, bu yılların derin üzüntüsü, anadile duyulan özlem, Nazi rejimi baskısı, sansür, toplama kampları, savaşın vahşi yanı ve şairlerin yaşadığı hayal kırıklıkları olmuştur.

Köln’de Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Hilde Domin (1909-2006), 1929-1932 yılları arasında Heidelberg, Köln, Bonn ve Berlin’de hukuk, ulusal ekonomi kuramı, sosyoloji ve felsefe öğrenimi görmüştür. 1932 yılının sonlarına doğru, Nazi rejiminin iktidara geleceği anlaşıldığında Roma’ya gitmiş ve sürgün günleri başlamıştır. 1938 yılında Yahudilerin İtalya’dan sürülme kararıyla birlikte Londra’ya kaçmıştır. 1940’larda Alman birlikleri Dünkirchen’e kadar ilerleyince Santa Domingo’ya gitmiştir. Domin soyadını da bu ülkeden almıştır. (Lehr-Rosenberg 55-70)

Domin, gurbette geçen yılların acısını, vatan özlemini, baskı politikalarının getirdiği hüsrani şiirlerine taşımıştır. 1958 yılında yazdığı “Bulutların Kefaletine” adlı şiirinde Domin, göçmenlik, yolculuk ve kendini vatanına ait hissedememe gibi imgeleri öne çıkarmaktadır.

AUF WOLKENBÜRGSCHAFT

Für Sabka
Ich habe Heimweh nach einem Land
in dem ich niemals war,
wo alle Bäume und Blumen
mich kennen,
in das ich niemals geh,
doch wo sich die Wolken
meiner
genau erinnern,
ein Fremder, der sich
in keinem Zuhause
ausweinen kann.

Ich fahre
nach Inseln ohne Hafen,
ich werfe die Schlüssel ins Meer
gleich bei der Ausfahrt.
Ich komme nirgends an.
Mein Segel ist wie ein Spinnweb im
Wind,
aber es reißt nicht.
Und jenseits des Horizonts,
wo die großen Vögel
am Ende ihres Flugs
die Schwingen in der Sonne trocknen,
liegt ein Erdteil
wo sie mich aufnehmen müssen,
ohne Pass,
auf Wolkenbürgschaft.
(Domin 56)

BULUTLARIN KEFALETİNE³

Sabka’ya
Bir ülkeyi özlüyorum
Hiçbir zaman yaşamadığım,
Tüm ağaçların ve çiçeklerin
Beni tanıdığı
Hiç gitmediğim
Ancak bulutların
Beni
Tam olarak hatırladığı
Olmayan evinde
Hıçkırarak ağlayan
Bir yabancı.

Sürüyorum
Limansız adalara
Anahtarı denize fırlatıyorum
Tam gemi kalkarken
Hiçbir yere ulaşmıyorum
Yelkenim rüzgârda bir örümcek ağı gibi
Ama yırtılmıyor
Ve ufkun öte yanında
Büyük kuşların
Uçuşlarının sonunda
Güneşte titreyerek kurudukları
Bir toprak parçası var
Beni kabul edecek olan
Pasaport olmadan
Bulutların kefaletine.

Şiirin ilk kıtasında, hiçbir zaman gidilmeyen bir ülke olmasına karşın, o ülkede lirik beni tanıyan ve hatırlayan ağaçlar, çiçekler ve bulutların bulunduğunu kişileştirme yoluyla aktaran şair, vatanına duyduğu özlemi kullandığı imgelerle ortaya koymuştur. “Hiç gitmediğim ülkeyi özlüyorum” sözüyle sürgünde geçen ömrüne gönderimde bulunurken, Nazi döneminde uygulanan zulmü de “bulutların beni tam olarak hatırladığı” söz öbeğiyle dile getirmiştir. Burada şair, bütün için parça söz sanatıyla kendisini anlatıyor gibi görünse de, aslında toplama kamplarında yakılan ve dumanları bulutlara yükselen ırktaşlarını kastetmektedir. (Toklu 55) “Limansız adalara sürüyorum” sözüyle sürgün yıllarına gönderimde bulunan şair, çok fazla göçe maruz kaldığını ve bu göçün sanki geri dönüşü yokmuş gibi hissedildiğini Hristiyan mitolojisinde sürekli gezen bir Yahudi anlamına gelen Ahasver figürüyle (Herman 283) açıklamıştır. “Bir yabancı” söz öbeğiyle şair, kendi ülkesinde ve her gittiği ülkede yabancı olmasını ortaya koymuştur. “Olmayan evinde” söz öbeği de lirik benin bu yalnızlık ve

³ Bu çalışmada Almanca şiirlerin çevirisi, aksi belirtilmedikçe tarafımdan yapılmıştır.

yabancılık durumunu açıklamaktadır. Şiir orijinal dilinde ele alındığında, serbest nazım ölçüsüyle yazıldığı da dikkati çekmektedir. Buradan hareketle şairin temel amacının şiirin yapısına sadık kalmak değil, ortaya koymak istediği düşüncenin etkili bir biçimde okurda hissedilmesi olduğu da söylenebilir.

Şiirin ikinci kıtasında, gerçek anlamda Nazi rejiminin ırktaşlarını katletmesine gönderimde bulunan Domin, “titreyerek kuruyan büyük kuşlar” sözüyle lirik benin bu üzüntüyü derinden yaşadığını ortaya koymuştur. Ruhun göğe yükselmesini de eğretileme yoluyla aktaran şair, “ırkıma ve uyuğuma bakmadan beni kabul edecek olan bulutlardır” imgesini “pasaport olmadan bulutların kefaletine” sözleriyle oluşturmuştur. Yine “beni kabul edecek bulutlardır” söz öbeğiyle Celan’ın *Todesfuge* (Ölüm Boşluğu) adlı yapıtındaki “bulutlarda geniş geniş yatılıyor” söz öbeğine gönderimde bulunduğu da görülmektedir.

Bir diğer sürgün şairi Rose Ausländer, gerçek adı Rosalie Beatrice Scherzer, (1901-1988) ise, Czernowitz’de Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1919 yılında edebiyat ve felsefe öğrenimi görmeye başlamıştır. Filozof Constantin Brunner’e yoğun ilgi duyan Ausländer, 1920 yılında babasının ölümü sonucu üniversiteyi bırakmıştır. 1921 yılında Amerika’ya göç eden şair, “Westliche Herold” isimli Almanca yayın yapan gazetenin editörü olarak görev yapmıştır. İlk şiir kitabı *Gökkuşağı* (Der Regenbogen) 1939 yılında yayımlanmıştır. Eleştiriler ona ün kazandırsa da, halk tarafından kabul görmemiştir. (Behre 11) Yayınının büyük bir kısmı 1941’de Nazi rejimi tarafından yakılmıştır. 1943 yılında Paul Celan ile tanışmıştır. Celan’ın 1948 yılında yayımlanan *Ölüm Boşluğu* (Todesfuge) adlı şiirinde Ausländer’in imgesi olan “kara süt”ü kullanması dikkat çekici olmuştur. Ausländer’in 3000’den fazla şiir yazdığı bilinmektedir. Bu şiirlerin konuları ise memleket özlemi, çocukluk, annesi ile olan bağı, soykırım, sürgün, dil, aşk ve ölüm olmuştur. (Bolbecher ve Kaiser 49)

Ausländer’in *Unutmuyorum* (Ich vergesse nicht) adlı şiirinde de bu konular dile getirilmektedir.

ICH VERGESSE NICHT

Ich vergesse nicht
das Elternhaus
die Mutterstimme
den ersten Kuss
die Berge der Bukowina
die Flucht im Ersten Weltkrieg
den Einmarsch der Nazis
das Angstbeben im Keller
den Arzt, der unser Leben rettete
das bittersüße Amerika
Hölderlin Trackl Celan
meine Schreibqual
den Schreibzwang noch immer.
(Ausländer 18)

UNUTMUYORUM

Unutmuyorum
Baba ocağını
Anne sesini
İlk öpücüğü
Bukowina dağlarını
Birinci Dünya Savaşı’ndaki firarı
Nazi askerlerinin geçiş törenlerini
Bodrumdaki korku titremelerini
Hayatımızı kurtaran doktoru
Acı-tatlı Amerika’yı
Hölderlin’i, Trackl’i, Celan’ı
Yazma azabımı
Sürekli yazma zorunluluğumu.

Burada Ausländer, vatanına duyduğu özlemi, ülkesinde şahit olduklarıyla aktarmaktadır. Baba ocağına ve annesine karşı beslediği sevgiyi “baba ocağını, anne sesini unutmuyorum” dizeleriyle ifade eden şair, lirik benin içinde bulunduğu duygu durumuna da gönderimde bulunmaktadır. Vatanında yaşadığı aşkın tadının bile farklı olduğunu vurgulamak isteyen şair “ilk öpücüğü unutmuyorum” sözüyle hem yaşadığı o ilk anın duygusal temizliğini hem de o yıllarda aşk yaşamının bile ayrı bir haz olduğunu gözler önüne sermektedir.

Yaşadığı yerin dağlarına kadar derin bir özlem içerisinde betimlenen lirik ben “Bukowina dağlarını unutmuyorum” söylemiyle bu duygusal çöküşün başkahramanı olarak nakledilmektedir. Ayrıca şair için çok acı hatıraları olan Birinci Dünya Savaşı’nda vatanını terk etmek zorunda kalan insanlar da “firar” sözüyle aktarılmaktadır. Savaş ve Nazi baskıları sonucu her an ölecekmiş gibi yaşama korkusunu da “bodrumdaki korku titremeleri” söz öbeğiyle veren şair, aslında 1914-1945 yılları arasındaki bu 31 yılın resmini çekmiştir. Bu esnada, hayatlarını borçlu oldukları doktora vefa borcunu da dile getiren lirik ben “hayatımızı kurtaran doktoru” söz öbeğiyle de onun da hayatlarında unutulmaz yere sahip olduğunu göstermiştir. Şairin Amerika’dan bahsederken oksimoron kullanması da dikkat çekici olmuştur. O dönem çoğu şair için hayatını kurtarmak adına sıklıkla tercih edilen Amerika’nın sözcüklerin zıtlığından yararlanılarak “acı-tatlı” betimlenmesi, kurtuluş gibi görünen

ülkenin çilesinin de çok olduğu düşüncesini oluşturmuştur. Ayrıca şiirinde hayatına yön veren Hölderlin, Trakl ve Celan'ı da anmayı ihmal etmeyen şair, sürekli yazmak ve üretmek zorunda olduğu dönemlere de gönderimde bulunmuştur. Bunu azap gibi nitelese de, bugün dahi şiirlerinde o dönemin izleri, olduğu gibi görülmektedir. Savaşın izlerini şiirlerine aktaran bir diğer Yahudi kadın şair ise, Nelly Sachs'tır.

Nobel Edebiyat ödüllü Nelly Leonie Sachs (1891-1970) da Yahudi bir ailenin çocuğu olarak Berlin'de dünyaya gelmiştir. Kültür düzeyi yüksek ortamda eğitim gören Sachs, İsveçli yazar Selma Lagerlöf'le yazışmalar yapmıştır. Ailesini toplama kamplarında kaybeden şair, kendisinin de toplama kampına gönderileceği düşüncesiyle Lagerlöf aracılığıyla Stockholm'e kaçmıştır. Şiirlerinde gerçekten yaşanmış acıları konu edinen şair, bütün insanlığı sevgi çatısı altında toplama mesajları da vermiştir. 1966 yılında Nobel Edebiyat Ödülüne layık görülmüştür. (Bower) Sachs da 1946 yılında yayımlanan "Mum" (Die Kerze) adlı şiirinde toplama kamplarında katledilen insanlardan bahsederken, bunlar olurken elinden bir şey gelmemesini de derin bir acı içinde nakletmektedir.

DIE KERZE

Die Kerze, die ich für dich entzündet habe,
Spricht mit der Luft der Flammensprache
Beben,
Und Wasser tropft vom Auge; aus dem Grabe
Dein Staub vernehmlich ruft zum ewgen Leben.

O hoher Treffpunkt in der Armut Zimmer.
Wenn ich nur wüßte, was die Elemente meinen;
Sie deuten dich, denn alles deutet immer
Auf dich; ich kann nichts tun als weinen.
(Sachs)

MUM

Senin için yaktığım mum,
Konuşur sarsıcı havasıyla alev dilinin,
Ve gözden mezara damlayan yaş
Tozun, aslında ebedi yaşamı çağırmakta.

Ah, fukaralık meskenindeki yüksek buluşma.
Bir bilebilseydim, ne demek istediklerini
elementlerin;
Sana çıkıyor, her şey hep sana çıkıyor
Ağlamaktan başka elimden bir şey gelmiyor.

"Senin için yaktığım mum" söylemiyle inancında ölümlerin arkasından yakılan muma gönderimde bulunan şair, "konuşur sarsıcı havasıyla alev dilinin" dizesiyle de yakılan ırktaşlarını anımsatmaktadır. "Yakılarak katledilenlerin ateşlerinin yanında mum hafif kalır" düşüncesini okurda hissettiren şair, acılarını da dile getirmektedir. "Ve gözden mezara düşen yaş" dizesiyle yaşadığı acıyı imgesel boyutla okura aktaran Sachs, lirik benin kaybettikleri karşısında ne kadar aciz olduğunu da gözler önüne sermiştir. Ayrıca, Nazi baskısından ölümle kurtulan kişiler için "toz" imgesini kullanarak, "yakılanların toz bulutları ebedi hayatı çağırmaktadır" mesajını da kişileştirme yoluyla aktarmıştır. Şiirin birinci kıtasında tamamen soykırım üzerine imgeler oluşturan Sachs, bu soykırımın derin üzüntüsünü de oluşturduğu imgeler ve "mum yakma" sembolüyle aktarmıştır.

Şiirin ikinci kıtasında memleket özlemini konu alan şair, sevgiliyle buluşmalarına atıfta bulunarak "ah, bilebilseydim o zamanların ne kadar kıymetli olduğunu" mesajını vermiştir. Burada, sevgili üzerinden eski vatanına duyduğu özlemi de dile getiren Sachs, lirik benin bu soykırımlar karşısındaki çaresizliğini de oluşturduğu imgeler ve kişileştirme söz sanatıyla aktarmıştır. Ayrıca şiirin orijinaline bakıldığında abab çapraz uyak düzeniyle ve izometrik kombinasyonla kaleme alındığı görülmüştür. Sürgündeki Edebiyat dönemi Alman şiirinde sembolü belki de en çarpıcı biçimde kullanan yazarlardan biri de Else Lasker-Schüler olmuştur.

1869 yılında Yahudi kökenli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Else Lasker-Schüler (1869-1945), sağlık sorunları nedeniyle 11 yaşından itibaren özel derslerle eğitim hayatını sürdürmüştür. İlk şiirleri 1899 yılında "Die Gesellschaft" dergisinde yayımlanan Lasker-Schüler, 1933 yılında Nazi baskısından İsviçre'ye kaçmış ve oradan Filistin'e gitmiştir. 1938 yılında Alman vatandaşlığından çıkarılan şair, 1945 yılında Kudüs'te ölmüştür. (Pinthus) 1937 yılında yayımlanan "Benim Mavi Piyanom" (Mein Blaues Klavier) adlı şiirinde Nazi baskılarını ve yayın yasaklarını konu alan şair, insanın yalnızlaşması, soyutlanması ve dışlanması gibi konuları şiirinde işlemiştir.

MEIN BLAUES KLAVIER

Ich habe zu Hause ein blaues Klavier
Und kenne doch keine Note.

Es steht im Dunkel der Kellertür,

BENİM MAVİ PİYANOM

Mavi bir piyanom var, evimde
Ve tek notasını dahi bilmiyorum

Karanlığında durur o bodrum kapısının

Seitdem die Welt verrohte.

Dünya hissizleştikten beri.

Es spielten Sternenhände vier –
Die Mondfrau sang im Boote.
– Nun tanzen die Ratten im Geklirr.

Yıldız eller çalardı onu dört-
Ay kadını türkü söylerdi sandalda.
-Şimdi ise dans etmekte fareler şingirtida.

Zerbrochen ist die Klaviatur.
Ich beweine die blaue Tote.

Paramparça olmuş piyano tuşu.
Mavi ölüye ağlarım.

Ach liebe Engel öffnet mir
– Ich aß vom bitteren Brote –
Mir lebend schon die Himmelstür,
Auch wider dem Verbote.
(Lasker-Schüler)

Ah sevgili melekler, açın bana
- Acı ekmekten tattım ben-
Yaşarken gök kubbe kapısını
Bütün yasaklar çiğnense de.

Beş kıtadan oluşan şiirinin birinci kıtasında “piyano” eğretilmesiyle sanatsal faaliyetlere gönderimde bulunan şair, ikinci dizide “tek bir notasını dahi bilmediğim” söz öbeğiyle sanatsal ve edebi faaliyetlerin Nazi baskısı ile durdurulduğunu ve unutulmaya yüz tuttuğunu vurgulamıştır.

İkinci kıtada “dünya hissizleştikten beri bodrum kapısının karanlığında durur” söylemiyle eleştirel tutum takınan şair, tüm baskı ve soykırım uygulamalarına rağmen dünyanın tepkisiz kaldığını ve bu uygulamalarda Yahudiler olarak yalnız bırakıldıkları mesajını vermiştir. Ayrıca, hissizleşen bir dünyada sanatsal faaliyetlerin gereken değeri göremeyeceğini ve bu yüzden piyanonun atıl durumda bodrum kapısının karanlığında kendi kaderine terk edildiğini de doğrudan aktarım yoluyla okura sunmuştur.

Üç diziden oluşan üçüncü kıtada “yıldız eller çalardı onu” söylemiyle usta sanatçı ve edebiyatçılara gönderimde bulunurken, kişileştirme söz sanatından yararlanarak “gerçek kalemler kalmayınca kemirgenler her şeyi edebiyat ve sanat zannediyorlar” düşüncesini “fareler dans ediyor” söz öbeğiyle aktarmıştır.

“Paramparça olan piyano tuşları” söylemiyle sanatın ve sanatçının zorla susturulmasına gönderimde bulunan lirik benin “mavi ölüye ağlaması” da melankolik durum olarak yorumlanabilir. Memleket hasreti, akrabalarını kaybetmiş olması ve yayınlara uygulanan sansürden dolayı şairin bu melankolik havayı “mavi” sembolüyle yansıttığı söylenebilir. Ayrıca, kişileştirme söz sanatıyla “mavi ölü” söylemiyle şairin “gaz odalarında öldürülen yurttaşlarının ölü bedenlerinin maviye dönmesine” gönderimde bulunduğu ve “ağladığı mavi ölünün” kendi ırkı olduğu, hatta mavi ölü için dişil belirteç kullanmasıyla “bu ölünün kendisi olduğu” yargısı da çıkarılabilir. Bununla birlikte, dönemin büyük sorunlarından olan kültür pesimizmi ve sivil çöküş kavramları Lasker-Schüler’in şiirinde de gözlemlenmiştir.

Şiirin son kıtasında ruhun göğe yükselmesi dini motifinden yararlanan şair, “ben yaşarken de ölüden farksızım, göğü açın ve ruhumu teslim alın” diye meleklerle yakarmaktadır. “Acı ekmek” eğretilmesi ile yediği her lokmada hayatın tüm acısına dair izler taşıdığını vurgulayan lirik ben, hem Nazi baskısına gönderim yapmış hem de yasaya karşı olsa da “bu acıya tahammül edemiyorum ve ötenazi istiyorum” diye Tanrı’ya yakarmıştır.

Sonuç

Sürgün, ilk kez 1933-1945 yılları arasında gerçekleşme de, Almanya tarihinde acı dolu sürgün bilançosunda en büyük rolü oynayan sürgün uygulamalarının bu yıllara denk geldiği şiir yorumlarından görülmüştür. Sürgünün, kelime anlamıyla içerisinde göç anlamını barındırır da, uygulama ve yaptırımlarıyla göçten farklı bir anlam içerdiği anlaşılmıştır. Bu sebeple çoğu edebiyat biliminin aksine, döneme Sürgün Edebiyatı (Exilliteratur) demek yerine Sürgündeki Edebiyat (Literatur im Exil) demenin daha doğru olacağı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Sürgündeki Edebiyat döneminde, özellikle seçilen konular dikkate alındığında, kültür pesimizmi ve sivil çöküş kavramlarının modern dönemin son temsilcileri olarak nitelenen şairlerin eserlerinde de hissettirildiği görülmüştür.

Sürgündeki Edebiyat dönemine Bertholt Brecht, Robert Musil, Thomas Mann ve Heinrich Mann gibi isimler damga vursa da, şiir türünde de Hilde Domin, Rose Ausländer, Nelly Sachs ve Else Lasker-Schüler gibi isimler Yahudilere uygulanan politikalar bağlamında önemli rol oynamıştır. Bu şairlerin eserleri, Sürgündeki Edebiyat dönemine kısmen denk gelemese de, kaleme aldıkları konular doğrudan bu dönemde incelenmelerine sebep olmuştur. Ayrıca, çalışmaya konu olan şairlerin Yahudi olması da, çalışmalarının acı çekenin edebiyatı olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Bahse konu şairlerin şiirlerinde memleket hasreti, anadile duyulan özlem, soykırım, dünyanın soykırıma sessiz kalması gibi konuların işlendiği görülmüştür. İncelenen şiirlerde yoğun bir imge dünyası ile sembollere rastlanmış, bu sembol ve imgeler şairlerin hayatı da dikkate alınarak yorumlanmıştır. Yer yer söz sanatları kullandığı fark edilen şairlerin genellikle kişileştirme ve eğretileme söz sanatlarını tercih ettikleri gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Arnold, Heinz Ludwig. *Deutsche Literatur im Exil 1933-1945*, Band II. Frankfurt a. M.: Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag, 1974.
- Ausländer, Rose. *Materialien zu Leben und Werk*, Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag, 1991.
- Behre, Maria. „Eva, wo bist du?“ *Wirkungsmacht des Weiblichen im Werk Rose Ausländers*, Ed. Helmut Braun, Band 16. Berlin: Aphorisma, 2005.
- Beutin, Ehlert ve diğerleri. *Deutsche Literaturgeschichte*, Stuttgart: J. B. Metzler Verlag, 2008.
- Bolbecher, Siglinde ve Kaiser, K. *Lexikon der Österreichischen Exilliteratur*, Salzburg: Verlag der Universität Salzburg, 2000.
- Bower, K. M. *Nelly Sachs, In Holocaust Literature: An Encyclopedia of Writers and Their Work*, edited by S. Lillian Kremer, 1067-074. Vol. 2. New York, NY: Routledge, 2003.
- Domin, Hilde, *Sämtliche Gedichte*, Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag GmbH, 2010.
- Frenzel, Herbert Alfred ve Frenzel, Elisabeth. *Daten deutscher Dichtung Chronologischer Abriss der deutschen Literaturgeschichte*, Band II Vom Biedermeier bis zur Gegenwart. Köln: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Friedrich, Hugo. *Modern Şiirin Yapısı*, Çev.: Mustafa Özdemir. Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2020.
- Herman, Geoffrey. *Ahasuerus, the Former Stable-Master of Belshazzar, and the Wicked Alexander of Macedon: Two Parallels between the Babylonian Talmud and Persian Sources*, AJS Review Vol. 29, No. 2, pp. 283-297, Cambridge: Cambridge University Press, November 2005.
- Lasker-Schüler, Else. *Mein Blaues Klavier*, Berlin: Jüdischer Verlag, 2006.
- Lehr-Rosenberg, S. *Ich setze den Fuß in die Luft und sie trug, Umgang mit Fremde und Heimat in Gedichte Hilde Domins*, Würzburg: Königshausen&Neumann Verlag, 2003.
- “Migration” *Duden Online Wörterbuch*, 2020, <https://www.duden.de/rechtschreibung/Migration>, 07.07.2020.
- Özdemir, Mustafa. *Die Epochen der deutschen Literatur*, 2. Auflage. Erzurum: Atatürk Universität Naturwissenschaftlich-Philosophische Fakultät, 2001.
- Pinthus, Kurt. *Menschheitsdämmerung, ein Dokument des Expressionismus*, Hamburg: Rowohlt Verlag, 1982.
- Rötzer, Hans, Gerd. *Geschichte der Deutschen Literatur*, Bamberg: C. C. Buchners Verlag, 2013.
- Sachs, Nelly. *Die Kerze*, 1946. <https://www.deutschelyrik.de/gebete-fuer-den-toten-braeutigam.html>, 07.07.2020.
- Schwartz, Philipp. *Kader Birliği*, Yay. Haz.: Helge Peukert, Çev.: Nagehan Alçı, İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık, 2003.

- Toklu, Mehmet Osman. Gurbette Geçen Bir Ömür, *Batı Kültür ve Edebiyatlarında 20. Yüzyıl*. Ed. Battal Arvasi; Mustafa Güleç. 51-62. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2018.
- Von Wilpert, Gero. *Sachwörterbuch der Literatur*, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2001.
- Wahrig-Burfeind, Renate (Hg.). *Wahrig Deutsches Wörterbuch*, München: Bertelsmann Lexikon Institut.
- Widmann, Horst. *Exil und Bildungshilfe: Die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933*, Frankfurt a. M.: Peter Lang Verlag, 1973.
- Winkler, Michael. *Deutsche Literatur Im Exil 1933-1945: Texte und Dokumente*, Ditzingen: Reclam Verlag, 1977.
- Zengin, Dursun. *Alman Edebiyatı, 19. Yüzyıldan Günümüze Kadar*, Ankara: Pelikan Yayıncılık, 2011.
- , *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.